

Szemere Bertalan mint író.

Főolvasztott a szakosztálynak 1907 május 29-én tartott ülésén.

I.

Szemere Bertalan, az újjászülető Magyarország egyik legkiválóbb férfia, az első felelős minisztérium belügyminisztere, 1849 április 14 után pedig miniszterelnök, nemcsak jelentős politikai működésével, nemcsak hatalmas szónoki tehetségével, de írói működésével is nevet vívott ki magának.

Írói hajlandósága már sárospataki diákkorában (1827—1832) fejlődött. Ifjúkori kísérletei részint a pataki diákok ifjúsági egyesületének zsebkönyvében, a *Parthenonban* (1832), részint a *Felső-Magyar-országi Minervában* (1831—32) jelentek meg. Írt lírai verset, Kisfaludy Sándor hatása alatt regét és egy sovány cselekvényű, de rettenetesen borzalmas szomorújátékot. Legértékesebbek azonban *meséi*, a tanúság mindenikből csattanósan emelkedik, a verses formára pedig gondot fordít.

Rendkívül jellemző ifjonti gondolkodására, hogy *Stollberg* grófnak azt a versét fordította le, melyben Dánia trónörökösét azért dicsőítette, mert megtiltotta a rabszolgakereskedést és szabaddá tette a norvégek hajózását Kelet-India felé. A versből kiáradó emberszeretet megkapta az ifjú lelkét, melybe oly mélyen vésődött a költő intése: „Légy még sokáig testvére Jobbágyaidnak! hiszen mindenikünknek egy Atyánk vagyunk!” A verset prózában fordította, mert nem költői szépségeit, eszméit akarta tolmácsolni.

A *Minervában* megjelent két prózai dolgozata közül az egyik igen érdekes azért, mert bátran szól bele vele abba a nagy vitába, melyet *Bajzáék* indítottak *Kazinczy* ellen *Pyrker Szent Hajdan Gyöngyének* prózai fordítása miatt. Elég ügyes dialektikával száll síkra *Kazinczy* mellett, ki iránt nagy tisztelettel viseltetett. *Kazinczy* is szerette a komoly ifjút és őt régi szokása szerint biztató levéllel bátorította az írói pályára (1830). Buzdítására *Szemere* naplójához fogott és naplóját 1848 márczius 16-áig folytatta is, míg miniszterré nem lett. Hazája romjai fölött 1849 augusztusában újra kezdte a naplójírást és folytatta, míg maga is rommá nem lett. Naplójának ez utóbbi része nyomtatásban is megjelent; míg az előbbi rész, pedig 18 nagy kötetre terjedt, nyomtalanul elveszett.

Midőn *Szemere* az iskolából kikerülve a pályaválasztás aggodalmai közt tépelődött, kettő állott előtte: az irodalom és a politika. Az utóbbit választotta, mert csak a nemes foglalkozhatótt hazája dolgaival s ő nemzeteinek hasznára akart lenni. De érezte azt is, hogy irodalmi készület nélkül a politikus tökéletlen, miben csak jobban megerősítette *Kölcsey* Ferencz példája. *Kölcseyt* az 1832—36-iki országgyűlés alatt ismerte meg

Pozsonyban, hová Palóczy László oldalán került, hogy ügyvédi vizgálatra készüljön. Kölcsyben a költőt csodálta, az embert szerette, a politikust tanulmányozta. Körében kezdte érezni, hogy *a törvényhozói pálya . . . minden másnál több tudományt, mélyebb reflexiókat és tisztább lelkiismeretet kíván*. Tőle tanulta meg, hogy az ember hivatása nem ragyogni, nem ezerek s milliók fölött feltűnni, hanem hatni és használni. Meghatva hallgatta ajkáról a jog, a szabadság s az emberiség *égi szózatát* és szilárd elvekként fogadta lelkébe.

A mit Kölcsyektől tanult, bővítette és gazdagította a német és francia irodalom műveiből és ezek az emberszeretetet és az emberi jogok iránt való rajongást egyaránt táplálták benne. Lelkesedéssel olvasta Széchenyi műveit, kialakult benne az új, modern Magyarország képe, melyért élni és munkálni akart. Nemes studiumait külföldi útazása érlelte meg, mikor 1836 őszén külföldre indult. Nyitott szemmel és fogékony elmével járta be a német tartományokat, Franciaországot, Angliát és Svájcot. Minden iránt érdeklődött, a mult nagy emlékei, a természet szépségei a művészet alkotásai, a tudomány vívmányai, az irodalom jelenségei, a mindennapi élet jelenetei, nagy emberek és hétköznapi alakok, — mindez érdeklő és nyomot hagy lelkében. De kivált három dolgot tanulmányoz behatóan: a népoktatás, politikai élet és a fogházak kérdését, mert tudja, hogy ezekben van hazája leginkább elmaradva. Az elsőt Poroszországban, a másodikat Franciaországban, a harmadikat Angliában veszi leginkább szemügyre. Kérdézősködik, adatokat gyűjt, a megfelelő irodalmat áttanulmányozza. Alapos munkát igyekszik végezni és végez is. A jövőnek dolgozik s hiszi, hogy fáradsága nem lesz hiába való.

Útazásával nevelése befejeztetett. Készen áll előttünk az államférfiú és az író. Nem az ifjúkori költői kísérleteket folytatja ugyan tovább; de nem is költő akar lenni. Rokonainak, Szemere Pálnak és Miklósnak költői dicsősége ugyan vonzza őt is, sőt lelke mélyén megmarad a vágy költői babérokra; de egyelőre legalább lemond róluk. Most hasznosabb munkát akar végezni: megírni útazásában szerzett tapasztalatait. Tervét meg is valósította és 1840-ben, mikor már egyes részleteket előbb is közzétett,¹ megjelent műve *Utazás a külföldön* címmel 2 kötetben. A két hatalmas kötet erősen kiemelkedett az átlagos és az időben bővebben, mint manapság, megjelent úti művek közül s méltán lepott meg mindenkit.

Azzal a czéllal írta művét, melylyel utazott: mindazt, a mi szépet, jót külföldön látott, tapasztalt, megismertetni hazájával, hogy legyen példa, a melyet kövessenek azok, kik az újjászületés napjaiban kezükbe vették nemzetünk sorsát. Széchenyi nem írta meg útazásait, de láng-lelkével mindent meg akart valósítani, a mit tapasztalt és megadatott neki, hogy valóban sokat meg is valósíthatott. Szemere érezte, hogy az ő köre szűkebb s talán sejtette, hogy mikorra a vezetők sorába emelkedik, nem lesz mindenre ideje; összeírta tehát tapasztalatait, hogy minél szélesebb körben ismeretessékké lévén, megtermékenyítsék a jobb agyát és szívet.

Erre valóban alkalmas is a mű. Sok kérdést és mindeniket bőven és alaposan tárgyal, mindenikről kellő tájékozást nyújt. Ez a nagy gazdagság

¹ *Athenaeum*, 1839. I. Népjellem, II. Töpliczai őrmester, III. Genfi tó, IV. Páris és London, V. Írland.

teszi művét első sorban értékessé. A milyen alaposan tanulmányozott útazása alatt minden fontosabb kérdést, oly alaposággal tárgyalja azokat művében. Nem fél, hogy unalmassá válik, sőt kimondja, hogy inkább akar egy kissé unalmas lenni, mint éppen nem tanulságos.¹ Tanulságos is mindég és még ma sem találjuk művét unalmasnak, midőn a bőven tárgyalt intézményeket mi már a valóságból ismerjük. Sok kitéréssel szakítja meg útja leírását, melyek nemcsak tanulságosak, hanem mint egész műve, ezek is telve vannak nagy és nemes, egy mélyen járó ész elveit, egy nemesen dobogó szív érzelmeit az életnek minden viszontagságai között föltáró s egy anthológiára való gondolatokkal. Nem mind eredetiek ezek, de kifejezésökben mindenkor édes sajátjai. Érezzük, hogy övéi ezek egész életére világító vezércsillagok gyanánt. De mindennél értékesebbé teszi művét az azt átható tiszta szabadelvűségnek szelleme, melynek forrása a szabadság és emberszeretet. E tekintetben nincs egy csöpp visszásság, disszonánzia, azonos azzal, melynek az 1832—36-iki országgyűlésen Kölcsey volt apostola.

Szemere rajong a szabadságért s a belőle fakadt intézményekért. Erős a hite, hogy diadalmasan járja be ez az eszme hazáját s megtisztítja az avult intézményektől. Nyomán új élet fakad, melyben minden ember ember lesz. Demokrata hite ott élt már szive mélyén, szerette a népet és hirdette, hogy minden ember szabad és egyenlő. Gyűlölte a zsarnokságot és a kiváltságosokat. A republikánizmus felé is vonzódott, mert ő ezt a becsületességgel, az önmegtartózással járó s erkölcsileg szigorú élettel azonosítja, mint később Petőfi is tette.

Az emberszeretet itthon is élt már szivében; de külföldön erősödött meg. Mily szorgalommal tanulmányozza azokat az intézményeket, melyek az ember sorsának könnyítésére hivatottak! De többet ért mindezeknél a humanitás fogalmán. Lipcséből kifelé utazván a sétatéren keresztül, egy táblán tilalmak és fenyegetések helyett ezt olvasta: „Ezek az ültetvények a jó polgárok védelmébe s gondosságába szívesen ajánlatnak“. „Ím, ez is a humanitás egy szava“, — teszi hozzá,² mert felfogása szerint a humanitás finomabb a jóságnál, nemesebb a hévségnél, tartalmasabb a simaságnál, gyöngédebb a készségnél, nemcsak filantropia, hanem mindaz együtt, a mi az emberben az embert látja.

A humanizmus, a szabadság, az egyenlőség, a testvériség nagy eszméinek ilyen fanatikus híve és hirdetője útazási műben csak egy írónk van Szemerén kívül, Bölöni Farkas Sándor, az éjszakamerikai utazó. Szemere műve senkiéhez sem hasonlít annyira, mint Farkaséhoz. Utazóink legtöbbször megelégedtek a városoknak, az embereknek, a vidékeknek rajzával; a társadalmi és politikai életre ők ketten irányították legelső sorban figyelmüket. Farkas műve előbb jelent meg; Szemeréé mintegy kiegészítette az övét. Amaz Éjszak-Amerikát járta be, a szabadság igazi földjét; ez nyugati Európát, hol új alakulásban, forrongásban talált mindent. Amaz a nehéz küzdelmek árán kivívott és már megszilárdult intézményeket rajzolja s egy távoli világrészben, mely annyira elütött a vén Európától; emez ez eszmék vajúdását tárja elénk oly nép életében, melynek sorsához egész Európa szabadságát kötötték. Mindketten égő

¹ *Utazás a külföldön.* I. k. 68. l.

² *Utazás a külföldön.* I. k. 37. l.

honszeretettel s ideális lángolással a nagy eszmék iránt keltek újtjokra, s mindketten magvetőknek tartották magukat. Azok is voltak. Mert műveik a hazánk átalakulásáért vívott küzdelmek között nem tűntek el nyom nélkül: hatásuk észlelhető volt e küzdelmek részesein. Széles látókört nyitottak nemes törekvések csiráit hintették el.

Mindkét mű sikerét elősegítette kétségtelenül az is, hogy ügyesen voltak megírva; bár e tekintetben Szemere művének több kiválósága van, mint Farkasénak. Szemere előadása komoly, stílusa világos, értekező, sok helyt szónoki lendületet vesz, fantáziája rendkívül élénk, ezért élénkek leírásai is, képekben és hasonlatokban szinte kifogyhatatlan. Szemere már ekkor is gondos írónak mutatkozik, de stílusára még nem ügyel úgy, mint későbbi műveiben; még sem válik izléstelené, pongyolává. Vannak szellemes fordulatái, meglepők és gyönyörködtetők. Sok minden megváltozott Szemere útazása óta; de az egyes tárgyakhoz, helyekhez fűződő megjegyzései tanulságosak ma is. Így mikor leírja a párisi Pantheont, az ősök tiszteletéről néhány szép gondolatot fűz hozzá, s éppen úgy, mint később Széchenyi, arra figyelmeztet, mennyi mulasztás terheli a magyart azon kegyelet lerovásában, melylyel őseik iránt viseltetnek más nemzetek. Lelkesedése sokszor magával ragadja; egyéb érzéseit elpalástolja. Csak egy-két helyen nyilatkozik meg gúnyja vagy humora. Így midőn a szalmafedeles viskóról egy monológot szúr közbe gúnyolva, a mi czélszerűtlen építési módunkat; vagy midőn az ipar haladásáról szólóban ostromozza elmaradásunkat és keserűen kiált föl: „A magyar nemes egy nevezetes kiváltságát külföldön ismertem meg: t. i. *adózni az egész világnak*.¹ Legpompásabb azonban gúnyja ott, ahol azt a szokásunkat teszi nevetségessé, hogy beszédünkbe idegen szókat keverünk, hogy uraknak látszassunk.

Szemere az újított magyar nyelvet írja; elég kifejező ugyan, de sokszor fennakadunk egy-egy helytelenül alkotott szaván. Maga sem írtózik a szóalkotástól; de e tekintetben Szemere Pál hatott reá legjobban. Idegen szót csak nagy ritkán használ, a mi mindenképpen dicséretre méltó törekvése. E vonásai által az *Utazás a külföldön* kiváló mű és alkalmas arra, hogy íróját az egész hazában tiszteltté tegye.

Mikor 1838. dec. 20-án befejezte, már közben egy másik kis művet írt meg: *Kölcsey emlékezetét*.

Ismerjük Szemerének Kölcseyhez való viszonyát, mely köztük soha nem szakadt meg. Leveleztek egymással, sőt Szemere 1838. aug. elején meg is látogatta őt csekei magányában, mikor az Wesselényi védelmén dolgozott. Kölcsey azonban oly korán és oly váratlanul (1838. aug. 24.) halt meg, hogy az egész országot megdöbbentette halála hire. Mélyen hatott ez Szemerére is. A tanítvány hálájával őrizte emlékezetét, s hogy bánatán enyhítsen, megrajzolta ideális alakját. Jól esett reá emlékeznie arra, a kit annyira szeretett. Szemere rajza nem életrajz, hanem dicsőítő beszéd, egy nagyszerű búcsuztató. Az embert, a hazafit, a politikust, a költőt úgy látjuk benne, mint a nyári nap alkonyatán a tájra leszálló csillogó ködben mindent nagyítva és szépítve látunk. Igaz, hogy Kölcsey a legnemesebbek közül való, kire Szemerével nem minden jog nélkül idézhetjük a szentírás e szavait: az ember az Istennek élő egyháza.

¹ Utazás a külföldön I, 128.

Az *Árvizkönyv* negyedik kötetében (1840.) megjelent¹ dolgozata még inkább öregbítette az *Utazásával* szerzett elismerést, melyet a T. Akadémia fejezett ki, midőn 1840. szept. 15-én tartott nagygyűlésén levelező tagjává választotta.

Az *Árvizkönyv* ötödik kötetében jelent meg: *Mária emlékezete*² Mari testvére, édes anyjának szemefénye, 1840-ben meghalt. Őt siratja el a szerető testvér; vigasztalás neki az a tudat, hogy panaszai-val a siratottnak emlékezetét megörökíti.

E két művében Szemere már nem az egyszerű, értekező stílust használja, bennök már inkább szépíró. Nagy gondot fordít minden szavára, pazarabbul alkalmazza a képeket és hasonlatokat. Különösen szép a *Mária emlékezete*, mintha prózában írt költemény lenne; az érzés oly közvetlenül jut kifejezésre, az egész oly gyöngéd és finom, mintha halvány színben szőtt selyem gobelin lenne.

Közben pedig egy nagy művön dolgozott Szemere. Az Akadémia 1839-ben jutalomkérdésül a büntetés értelmének és céljának, főképp a halálbüntetés elvének kifejtését tűzte ki.

Szemere is pályázott. Éppen kapóra jött a tétel. Az országgyűlés a büntetőtörvénykönyv kidolgozására választmányt küldött ki s maga is sokat foglalkozott vele *Utazásában*. Ily előkészület és alapos tanulmányozás után nyert koszorút. Az 1841. márc. 21-ére lejárt határidőre 12 mű adatott be. Birálói Stettner György, Szalay László és Szlemenics Pál Szemere művét ítélték a legjobbnak. Szlemenics ugyan csak másodrangúnak nyilvánítja, de a másik kettő a legnagyobb dicsérettel szolt róla. Stettner így ítélt: „E művet egy vezérelv hatja át: az igazságnak az emberiséggel, mondhatnám: az észnek a szívvel kibékítése; s ez oly diadalmasan van kivíva, hogy ezt irodalmunk mezején méltán a legszebb foglalatások közé számíthatni. Azért is e pályáíratot belbecsénél fogva ugyan a száz arany jutalomra, korszerűsége tekintetéből pedig minél előbbi kinyomtatásra is ajánlom.“³ Szalay pedig kiemelte a szerző önállóságát és a tárgyalt kérdések irodalmában való nagy jártasságát.

Igy jelent meg 1841 végén az Akadémia kiadásában *A büntetésről s különösebben a halálbüntetésről* írt koszorúzott műve.

Teljesen igaza volt Stettnernek, mert Szemere a mellett hogy mindenkor szeme előtt tartja az igazság elvét, mely szerint a bűn büntetésre érdemes; a büntetés értelmét és célját oly módon állapítja meg, hogy az javító és emberies legyen. „Humanisáljuk a büntetéseket és humanisáldódní fog a nép“, — mondja egy helyen.⁴ Ezért küzd a megbélyegző büntetések ellen, ezért főképpen a halálbüntetés ellen. Legszebb fejezete a halálbüntetésről szóló. Nemcsak erős dialektikája és széleskörű tudása adják meg e fejezet szépségét, hanem az a nemes lendület és hév, melylyel megírta.

Kiválik e munka előadásával is. Szalay László, az egyik bíráló, érdekes észrevételt tett erre vonatkozóan: „Az előadás nemcsak tudományos, de művészi kéz nyomait is mutatja; s véleményadónak csak

¹ Másodszor *Munkái* VI.

² Másodszor *Munkái* VI.

³ A büntetésről, Titoknoki előszó, IV.

⁴ A büntetésről, 111.

a számos poétai képek és hasonlatosságok ellen van kifogása, melyeket nem lát örömet didacticai előadásban.¹ Teljesen helyes megjegyzés, de ez nem csak Szemerét illeti, hanem a negyvenes évek divatját, mikor költőink, kivált a kisebbek, minden törekvésükkel a stílusnak pusztá külső szépségeit hajhászták. Prózáiróink is egyszerű, világos és szabatos előadás helyett fölsallangózták írásaik képekkel és hasonlatokkal, hogy az értelem szinte belefűlt a szóvirágokba. Ilyen túlzásba ugyan nem esett Szemere, mert nála a képek és hasonlatok legtöbbször megvilágítják a tárgyat, — mégis egy kis fukarkodás javára vált volna.

Az *Utazás* meg *A büntetésről* a legjobbkor jelentek meg, elveik és eszméik érvényesültek a büntetőtörvénykönyv kidolgozására kiküldött választmány munkálkodásában, főként pedig az 1843—44-iki országgyűlés tanácskozásaiban.

Már ekkor nyitva állott Szemere előtt a tér, melyre eddig készült, és megkezdhetette nagyszerű tevékenységét előbb megyéjében, hogy ott nagyra nőve az egész haza figyelmét és szeretetét vívja ki.

Az írói tollat letette és bátran lépett a tettek mezejére. „Lángkebellet állok a jövődjő ajtajánál, — írta már előbb, de ismételhette most is, — mely annak, mit keblemben hordozok, kerte vagy kriptája leend.²

II.

Országos hírnévre az 1843—44-iki országgyűlésen emelkedett Szemere, de politikai szereplése a hír és dicsőség mellett szenvedést is juttatott neki.

Politikai sikereit a szó hatalmával vívta ki, s mint szónok is az elsők közé tartozik. Ez évek alatt nagyobb műveket nem alkotott, de meg kell emlékeznünk egy törvényjavaslatáról, mely nemcsak arról nevezetes, hogy a magyar országgyűlésen az első megokolással ellátott javaslat volt, hanem tárgyáért is. Az *írói és művészi tulajdonjog* biztosításáról szólott és 1845 szept. 23-án terjesztette elő.

Ez a kérdés teljesen rendezetlen volt nálunk. Három királyi rendelet igyekezett ugyan szabályozni (1793., 1794., 1812.), de a törvényhozás figyelme csak akkor tért reá, midőn a *Kisfaludy-Társaság* kérte ennek szabályozását. Így dolgozta ki Szemere a maga javaslatát. Szerinte eddig e jog biztosítására nem volt szükség.

„Hiszen íróink — a mint keserűen mondja — korántsem oly régenten ezelőtt nem is vártak jutalmat; . . . ők még szűkecske jövedelmüket is ráadták, hogy munkájuk megjelenhessen és hála helyett gúnnyal fizettek, csodálat vagy irigység helyett szánakozás volt az, mit fáradozásaik iránt ébresztének. Hiszen nemeslelkű önfeláldozásaikban feledék, hogy kik mindent teremtenek, ebből valami részecske őket is illetné s adván gyönyört, hajtván hasznot embertársaiknak, legfőlebb szép emlékezet a jövődjőben volt az, mire vágytak“. . . Most végre elérkezett az ideje ily törvény alkotásának. Vannak íróink, költőink, lesznek művészeink és a tolongás e pályán még nőni fog, ha az elme gondolatainak, a képzelet szárnyalásának, s a

¹ A büntetésről, Titoknoki előszó IV.

² Utazás a külföldön I. 75.

szív érzelményeinek szabad tér engedtetik. Gyönyörűen rajzolja azután, minő hatása van az irodalomnak a nemzetek életére, s kimondja, hogy „mint nemzet mi csak azóta élünk, mióta saját irodalmunk van, s halhatatlan érdeme s dicsősége iróinknak, hogy ők lettek megváltóinkká, kik minket a nemzetiség tekintetében halott népek közül új életre költöttek“.

Megokolásában azonban nem jár mindég ily ideális magasságban: rámutat arra is, hogy az irodalom, mint *iparág* is mily fontos valamely nemzet közgazdasági életében. Már e szempont is megokolta teszi javaslatát, melynek alapja az a természetes jog, hogy aki szellemi művet állít elő, ahhoz tulajdonjoga van. Ezt nem is bizonyítja, de annál inkább foglalkozik azzal a kérdéssel, vajjon e tulajdonjog örökös e vagy ideiglenes. Elv szerint örökös e jog, a praxisban azonban, a mint ezt a nyugati nemzeteknél látjuk, csak ideiglenes. Ezt fogadja el ő is és 50 évre teszi a szerző halála után e jog tartamát. Általában nincs e joghoz fűződhető kérdések között egy sem, melyet bőven és alaposan nem tárgyalna e javaslatban, mely külön szól a tudományos és nem színpadra szánt művekről, külön a színművekről és zeneművekről és külön a büntetésekről.¹

Am ez alapos javaslatból nem lett törvény. A rendek elfogadták ugyan; de a főrendeknél megrekedt és az országgyűlést bezárták még mielőtt megegyezhettek volna. A kormány pedig az osztrák polgári törvénykönyv 1164—1171 §-a alapján 1846 okt. 19-én kiadott patenssel rendezte e jogot. A magyar országgyűlés csak 1884-ben intézkedett a szerzői jogról. (1884: XVI. t.-c.)

Szemerének e műve is szorosán összefügg politikai működésével. Összefüggenek még inkább beszédei, melyeket, mivel szokása szerint elmondásuk előtt kidolgozott, ismernünk kell, hogy írói mivoltáról teljes képet nyerjünk.

Szemere 1841-ben kezdett jelentős szerephez jutni megyéjének, Borsodnak, vezetésében. A gyűléseken szorgalmasan részt vett, s *lelket rázó* beszédeivel, — a hogyan az egykorú tudósításokban olvassuk — irányt szabott a haladás útján. Ezzel a hírnévvel került az országgyűlésre s annak csakhamar elsőrangú szónokává lett s az maradt a későbbi 1847—48-iki és az 1848—49-iki országgyűléseken is.

Nagyszámú beszédeinek csak igen kis része van összegyűjtve. Legtöbbjét az országgyűlési naplókban és az egykorú hírlapokban kell keresnünk, de az összegyűjtött beszédek is igazolják állításunkat.

Szemere kiválóan parlamentí szónok. A nagy tömeghez ritkán beszélt; észre lehet venni rajta, hogy beszédeiben az elkápráztató, lázba hozó, a szenvedélyt fölkorbácsoló hatás eszközeit nem keresi. Maradandóbb hatásra törekedett; — ilyet is ért el nemes idealizmusával, művészi gondosságával, stílusának szépségével, vonzó és kellemes előadásával. Így, bár sűrűn beszélt, soha sem vált hallgatóinak terhére. Fölszólalása még akkor is értékes volt, ha új szempontokat a vita anyagához nem adott, mert zavát mindenkor a haladás eszméi érdekében emelte föl. Nagy tudománya széles látóköre mindenkor biztosították hallgatói figyelmét;

¹ E terjedelmes javaslat megjelent a *Pesti Hírlap* 1845. 505—510 számaiban. Abban a példában, melyben én olvastam e javaslatot, valaki még régebben ezt írta a lap szélére: „Mily gyönyörű! A szép stílus valódi remeke“. Igaza volt az ismeretlen olvasónak.

kiket lelkesedése és argumentumai ereje azután teljesen meghódított. Lelkesedésének forrása: a szabadság, az emberiesség, a függetlenség; ebből fakadt hite beszédközben megbűvölően áradt ki belőle, mint az igazság prófétájából. Mellőzve az 1843—44-iki országgyűlésről a borsodi rendek előtt mondott beszámoló, akkor úgynevezett követjelentési beszédét, vagy a *polgár* névről mondott rövid, de gyönyörű szavait és sok mást, csak az 1847. november 29-én a közös teherviselésről mondott beszédéből idézem a következőket.

„Hiában vágyunk közös teherviselés nélkül erősnek, igaznak, sőt dicsőnek látni honunkat; mert a hol nincs közös kútforrás, közös adó, ott nem közös sem a rossz, sem a jó, nem közös a hazaszeretet, a nemzet nagysága, sőt annak dicsősége sem közös... Mely nap a közös teherviselés elve kimondva és alkalmazva lesz, az nap lesz Magyarországnak alapja letéve másodszor. Az első alap a haza szerzése volt, az mególtalmazott, az hazát adott. De csak e második és utolsó alapon fog alkotmányunk és nemzetiségünk erőben, függetlenségben fennmaradni.“

Nincs e beszédben egyetlen fölös szó, egy kép, egy hasonlat sem; az igazságból fakadt hit ereje emeli szinte fönségessé. Igazságát Szemere bátran hirdette mindenkor, még akkor is, midőn tudta, hogy ez hallgatóinak kellemetlen. A tiszteletére fátylát gyújtó ifjúságnak az ellenzék hibáiról beszélt, mert nem kedvesen, hanem lelkiismeretesen, nem szépen, hanem igazán akart szólni. A bátorságot sokra tartotta, de tudta, hogy ez magában nem elég, kell okosság is, sőt ez sem elég, kell kitartás.¹ És ez megvolt benne. Az igazságtól nem térítette őt el semmi tekintet, semmi óvatosság, — pedig ezt szemére is szokták vetni. Számtalan helyét idézhetném, melyek megcáfolnák e vádat. Csak később, az 1848-iki pesti országgyűlésen nem nyilatkozott talán mindég kitárt kebellet; de itt már a politikai okosság parancsolta a tartózkodást. Hogy ez előtt mennyire meg tudott hajolni, legvilágosabban mutatja legutolsó beszéde; melyet 1849 július 21-én a Szegeden üléselő képviselőházban mondott. A képviselők el voltak keseredve az ellenség előnyomulása miatt, keresték, kit terhel a felelősség a mindinkább fenyegető katasztrófaért, vádakát emeltek Kossuth ellen és ráakarták venni Szemerét, szálljon sikra ellene, ragadja kezébe az intéző hatalmat, fordítsa meg a végzetet. Ekkor szólott Szemere: nem emelt vádakát, hanem bölcseseti magasságba emelte ügyünket, beszélt a törekvésről, melyet megvalósítani akartunk, kifejtette a forradalom természetét, hirdette a jog örök hatalmát, mely mellettünk van, s megróttá az európai hatalmakat, melyek vonakodnak elismerni függetlenségünket. Persze a beszéd nem elégítette ki az elégedetlenkedőket. Szemere „inkább Cicero volt pro Clodio vagy pro Milone, mintsem Demosthenes contra Philippum“ — Mészáros találó megjegyzése szerint;² — de hát akkor ez már majdnem mindegy volt.

Szemerének csaknem összes szónokainkkal szemben volt egy kiváló tulajdonsága: soha nem mondott többet és mást, mint a mennyit és a hogyan akart. Nem óvatosságból, hanem fegyelmezettségből tett így; régen megszokta, hogy mindég gondosan készüljön beszédeire. Így oly fe-

¹ Beszéde a megyegyűlésen 1845. május 15. *Pesti Hírlap*, 1845. 493. sz.

² *Mészáros L. Emlékiratai*, II. kötet, 326. lap.

gyelmezetté vált gondolkodása, hogy még rögtönzött beszédeiben is minden szava a maga helyén volt. Egész felfogásában Szemere is korának bélyegét tükröztette vissza: az egyes kérdések fejtegetésében ő is szeretett az elvek magaslatára emelkedni, az örök igazság, az emberi jogok nevében követelni azt, a mit az élet reális szükségletei elodázhatatlanná tettek. Ilyen idealizáló szónok lévén, a legkisebb kérdést is elvi magasságba emelte. Ezért, bár gyakorlati kérdések megvalósításáért küzdött, nem a gyakorlati életet nézte, hanem az örök elveket, melyek mellett a törvények bizonyító erejére szokott hivatkozni. Ám nem csak ő volt ilyen szónok, hanem korában mindenki Széchenyit és Deákot kivéve.

Ő is realisabbá vált, mikor a kormányra jutva az elvek magasztossága mellett a felelősséget is éreznie kellett. Ekkor mondta egyik hatalmas beszédében (1848. júl. 21.):

„Ki általános elveken száguld előre s hátra, s a körülményeket nem veszi fontolóra, hasonló ahhoz, ki a csillagokat egyenlő távolságra hiszi, mivel nincsenek a szemnek támaszpontjai, melyekről összehasonlításokat és tájékozásokat tehessen közöttük.“

Míg másoknál azonban az örök elvek emlegetése gyakorta a szók és frázisok áradatába fulladt; Szemerénél nagy gondolatok szülőjévé lett. Ime néhány példa:

„Hiszen e néhány nap alatt — így szólt 1848 márczius 25.-én a pesti néphez — a villámnak gyorsaságával félszázadot éltünk át. Istennek különös gondviselése virrasztott felettünk és a ki eddig kételkedett, most meggyőződhetett róla, hogy a magyaroknak saját Istene van“. — A demokratikus átalakulás szükségességét fejtegetve így beszélt: „Minél több osztályokra váltak eddig édes hazánk lakosai, annál kívánatosabb, annál szükségesebb, hogy legyen név, melyben egymásra ismerjünk, melyet anélkül, hogy magunkat vagy megaláznók, vagy felemelnők, mindnyájan minden kivétel nélkül egyenlően magunkra illeszthessünk, melylyel magát ép úgy megtiszteli a legszegényebb, mint a leggazdagabb, úgy a nemes, mint a herceg, sőt a fejedelem is. És melyik e név? E név ez: *polgár* E drága névtől eddig meg voltunk fosztva, a jobbágyok, a nemesek, a mágánások. Ha lesz egy köznévi, az terem közérzést.“ „Utasításokat lehet adni; — mondja más alkalommal, — de becsület és hazafiság egy darab papirossal a szivbe nem önthető“.

Mert gondosan készült beszédeire, azok mindenkor művészi szerkezetűek: arányosan, kellő tagozódással fölépített beszédeiben az egyes részek harmonikusan olvadtak egységbe. A politikai szónoklatnak Kölcsey adott művészi szerkezetet; de Szemerénél hivebben alig követte valaki. Kiváló formaérzéke volt; még legjelentéktelenebb felszólalásában is ügyelt a szerkezet művészi követelményeire. Rendesen az alkalom adta meg a kiinduló pontot, vagy — parlamenti szokás szerint — az előtte szóló szavaira tett néhány megjegyzéssel kezdte beszédét. Azután világosan körvonalozta mondanivalóját, melynek bővebb kifejtése tette beszéde derekát. A kifejtésben nagy gondot fordított a világosságra. Szerette tárgyát minden oldalról bemutatni s ilyenkor esett meg vele, hogy ahol néhány szólam, vagy egyszerű utalás elég lett volna, doktrinárius fejtegetésekbe, külföldi példák felsorolásába merült. Ezért mondták róla: szeret leczkézíteni, — pedig csak meggyőzni akart. Éles dia-

lektikája volt s különösen ügyesen tudta szétszedni az ellenfél állításait és egyenként bizonyítani be tarthatatlan voltukat. Czafolásában azonban sohasem sértette ellenfeleit. Érdes és kiméletlen nem is volt soha beszédeiben. Csak egyszer esett meg vele a pesti országgyűlésen, hogy a kiméletlen támadásra ő is ridegen, teljes önérzettel válaszolt. Ekkor valóban úgy hangzottak szavai, mintha leczkértetne. De akkor sem annyira magát védte, hanem a minisztériumot.

Átható értelme a legnehezebb kérdések elől sem tért ki, néhány szóval világosságot tudott árasztani a legkúszáltabb kérdésekre. Szokása volt, hogy akkor szólalt fel, mikor a vita már némiképp előrehaladt. Ilyenkor azon törekedett, hogy az elvek világos és sokszor megdöbbenően bátor kimondásával, vagy néhány szabatosan kifejezett tétel felállításával a már-már elkalandozó vitatkozást visszaterelje rendes medrére. Ily esetekben csodálhatta mindenki tudásának kincseit is. Alig volt még egy olyan tartalmas szónok, mint ő. A halálbüntetés eltörléséről mondott beszéde szinte páratlan e tekintetben.

De amiben Szemere az összes szónokok közül legjobban kivált, az az a szinte aggodalmas gondosság, melyet beszédeinek stílusára fordított. Nem csak szavainak pontos értelmére ügyelt, hanem arra is, hogy minden szava válogatott, minden mondata szabatos legyen. Stílusa soha sem pongyola; nem szerette a hosszú, közbeszúrásokkal terhelt mondatokat; mert tudta, hogy ezek nehézkessé teszik a beszédet és szárnyát szegik a hevületnek. Cicero pompázó körmondataira sem igen akadunk nála; pedig ezeknek még mindég voltak hívei szónokaink között. Viszont kerülte a szaggatott, rövid mondatokat is, minőket barátja, Csengery Antal, használt írásaiban. Értekezésben ezek kétségtelesen élénkítik az előadást; de bizonyos nyugtalanságot is kölcsönöznek neki. A szónoknak azonban teljesen alkalmatlanok, mert megrontják a beszéd folyamatosságát. Szemere szónoki stílusa középen jár a két szélsőség, a hosszadalmas, körmondatos meg a szaggatott előadásmód között. Legfőbb érdeme azonban, hogy mondatiban mindég van numerus, jóhangzás, mert arányosan helyezi el a nyomatékos részt, melyben a főgondolat van, és a nem nyomatékos részeket, melyek amazt magyarázzák vagy kibővítik. Csak egy példát idézek e módra:

„De bár vált legyen mindennapivá, mégis igaz az, hogy a szabadságnak fenntartója az elmúlt századokon keresztül megyei szerkezetünk volt; ha még beleoltjuk az esküdtszék intézetét is, ha az igazság mérlege olyan szabad és független polgárok kezeibe adatik, kik mind a vádlottól, mind a vádlótól egyenlő távolságban állanak: akkor lehet hazánk e nemzet temetője, de szolgák hazája soha nem lehet.“

Szemere a szónoki előadás szokott szépségeit nem veti meg. Mikor hevülete magasabbra fokozódik, beszéde fordultatosabbá lesz, szavai bővebben áradnak a képek, hasonlatok, metaforák díszítő formáival ékesen, de virágossá, áradozóvá nem lesz. Képei inkább megvilágítják, mint pusztán szépítik gondolatát. Am néha képzelete elragadja. Az ilyenkor használt kép tulzottá lesz. A budapesti polgárokhoz intézett beszédeben ilyen például e hasonlata:

„Gondolatom a lélek mélyébe száll, hol lakik a szabadság, mely elnyomatásában hasonló azon tűzhez a földnek kebelében, melyre a sors egy Vezúvot hengerített s terhe alól magát rengés és rázkódás közben

szabadítja ki.“ Mennyivel szebb e másik kép ugyanabban a beszédben : „A haza szivéből a pártok eltűntek e pillanatban, előlépett a haza szent és a korona ősi képe, s e kettő körül, mint oltár körül gyülekezett össze az imádó hazafiak serege“.

Szemere tudatosan csiszolta stílusát beszédeiben éppúgy, mint egyéb írásaiban is. Okoskodásának erején, mondanivalóinak súlyán kívül ez is hozzájárult, hogy a szónoki előadás külsőségeivel nem igen törődött. Tudta, hogy tulságos gesztusok nélkül is számíthat hatásra és jól számított. Szemere szokták vetni a testtartásában látott feszességet. A jó ítéletű Csengery mondja ezt róla; nincs miért kételkedjünk állításában.

Szemere nem volt szinpadias szónok; indulatait nem engedte urrá lenni magán; belső megindultsága alig tükröződött vissza másban, mint hol komolyabb, hol derültebb arczkifejezésében, tisztán érthető, férfias hangjának erősebbé vagy gyorsabbá válásában. S mégis nagyon tudott hallgatóira hatni, miről a *Pesti Hírlap* követjelentési beszédéről írott tudósítása tesz bizonyosságot:

„E beszéd mintegy másfélóráig tartott. A roppant számú közönség csudálattal és elragadtatással hallgatta annak minden szavát. És az egész idő alatt talán egy sóhaj, vagy mint mondani szoktuk, egy légydongás is hallható lett volna a nagy teremben. De e mély csendet olykor félbe szaggatá a föllelkesült nép menydörgése, melyben a költők Isten szavát vélik nyilatkozni“.¹

Annyi bizonyos, hogy Szemere beszédei elmondásukkal nem veszítették értéküket. Összegyűjtve még ma is gazdagítanak irodalmunkat és a szép stílusnak és a nagy gondolatoknak kincses bányái lennének.

III.

Szemere 1849 aug. 24-én hagyta el hazáját Ó-Orsovánál. A romok közül menekült, de azzal a hittel, hogy nem sok idő múlva szabadnak látja hazáját. Ha tudta volna, hogy ő azt meg nem éri.

A többi emigránstól csakhamar elvált és másodmagával útazta be Törökország egy részét, meg Görögországot. Törökország a maga sajátos világával, természetszépségeivel, Görögország klasszikus bájával, egének ragyogásával, művészeti emlékeivel számos benyomással gyarapították fogékony lelkét. Igazi üdülés volt neki az itt töltött néhány hét, hiszen még semmit sem tudott arról, a mi itthon történt.

Útibenyomásaival gazdagon érkezett Párisba. A cselekvés teréről leszorítatva, egyedül az irodalom terén vélt hazája javára munkálkodni. Meggyőződése volt, hogy csak a műveltség biztosíthatja a magyar fajnak az 1848-ig történelmi jogon élvezett uralmát, melytől erőszakosan fosztották meg s melyet végképpen meg akartak semmisíteni. Szemere ezért oly műveket akart a magyar közönség kezébe adni, melyek komoly gondolatokkal töltsék el lelkét és alkalmasak legyenek szellemi látókörének emelésére. Az írósnak ez igazi megbecsülése rendkívül jellemző Szemerére, kivált ha meggondoljuk, hogy az elnyomatás szomorú napjaiban boldog, boldogtalan író tollat vett kezébe és hazafias divattá lett az íróskodás, sőt az irodalompartolás is. „A magyar publi-

¹ *Pesti Hírlap* 1845. 426. szám.

kumnak szakismeretre van szüksége, írónak s olvasónak egyaránt“, — hirdeti Szemere és restelli, ha arra gondol, hogy nemcsak eredeti, de jeles művek fordításával sem bírunk, melyekből egy magyar, ki más nyelvet nem tud, valamely tudományt megtanúlhatna.¹ Maga is érzi a szükségét, hogy művelje magát. Mohón lát az olvasáshoz. Bár határozott cél nélkül, jobbára mégis történeti műveket olvas; de érdeklí a *Korán*, érdeklí a keleti költők épp úgy, mint a politikai tanulmányok. Igazán kár, hogy a politika miatt tehetségét egy irányban nem összpontosíthatta és így valóban maradandó nyomot tudományos irodalmunkban nem hagyhatott. Sokat és sokfélét is tervezgetett és e tervezgetések között is elmorzsolódott erejének egy része, hirlapi cikkei és politikai brosurái is sok idejét emésztették meg. Közben csapások érték. Kis leányának halála hosszú időre elvette kedvét a munkától. Nejének csaknem folytonos betegeskedése sok terve kivételében gátolta meg. „Ha 1850 óta házam nem volna állandó kórház, — fakad ki naplójában, — azóta én sokat kezdtem és sokat bevégeztem volna; de így hónapokig nem dolgozhatom komolyan, s a mindennapi bajok, nyugtalanságok, aggodalmak egész lelki erőmet elkoptatják.“² Szelleme azonban nem tud pihenni. Kell, hogy örökösen foglalkodjék valamivel, ha mással nem, azzal a fájdalommal, mely leánykája halálával sújtotta. S mivel nincs ereje, hogy hosszabb műbe fogjon, költeményeket kezd írni, melyek között az elsőt Irénke sírhalmáról írta.

A fájdalom, ime, költővé tette. Szemere igazi költői lélek, rendkívül fogékony minden benyomás iránt, melyek szinte uralkodtak rajta. A költő szemével nézte a tárgyakat és a természet szépségei egészen elbűvölték. „Költői kedély nélkül az ember egy nyomorult agyagkép“, — kiált föl Görögországban, midőn ivott a castaliai forrásból. Ezért tudott ő élvezni oly igazán minden szépet. A benyomásokból érzelmek ébrednek lelkében. Mély és igazi érzelmek ezek; de fogékonyabb lelke a fájdalom, a bánat, mint a kedv, a gyönyörűség iránt. Szinte élvezni látszik fájdalmát. Ahelyett hogy igyekeznék ellefedni, szinte ápolgatja, élesztgeti. Sőt nem elégszik meg, hogy csak lelke merüljön el a fájdalom édes-kínos érzelmében; esze is vele foglalkozik. Elemez, okoskodik, szinte kihelyezi magából és mint idegen tárgyat bonczolgatja. Ez magyarázza meg, hogy bár érzelmei mélyek és igaziak, mihelyt kifejezni igyekszik őket, elvesztik intimitásukat. Így Szemerét még fájdalma sem teszi igazi lírai költővé; ezért verseiben több a gondolat, több az okoskodás, mint az érzelem ereje és közvetlensége. Prózában mindég keze ügyében van a kellő szó, de mihelyt versbe fog, nem lévén meg benne a formai készség, mindég küzd és küzdelmének kifejezései vallják kárukat. Pedig formaérzéke erősen ki van fejlődve. Érzi az alak fontosságát, törekszik is annak minél tökéletesebb voltára, nem borzad el a csiszolás aprólékos munkájától; még sem tudja megadni verseinek a könnyedséget, a bájt. Pedig könnyen írt, úgy hogy könnyűsége őt magát is megdöbbeníti, s gyakran intézi magához a kérdést: van-e verseinek költői becsök? E kérdésre felelni nem tartja tisztének, — mi már megfeleltünk reá. Lírai darabjai közül sike-

¹ Levele Rónayhoz 1858 febr. 12. *Munkái* V. 85—86.

² Naplóm I. 308.

rültebbek epigrammái, szatirái, főként meséi, melyekben inkább gondolat, mint érzés uralkodik. Epigrammái nagy részét 1854-ben írta átalakulásunk és szabadságharcunk embereiről. Élesre köszörült gondolatai és jellemzéseik sokkal kegyetlenebbül metszenek, mint dícsérnek, *Martialis* maró epigrammáira vagy *Kazinczy* töviseire emlékeztetnek, bár nincs bennük annyi kellem és gyakorlottság, mint akár ezekben, akár azokban. Szatiráiban ama társadalom fonákságait ostorozta, mely 1848 előtt nemesre és parasztra volt tagolódva. Van bennük szatirikus él, de kevés; inkább egyszerű elbeszélések. Legjobbak, mint ifjúkori kísérletei között is, meséi. *Lachambaudie*, *Lafontaine* és *Phaedrus* voltak mintái és ő nagy könnyűséggel igen sokat írt össze, — kár, hogy meg nem jelentek.

Szemere írói munkásságát azonban prózai művei teszik jelentőssé életének e szakában is.

Száműzetésében írta napjának, anyjának és leánykájának emlékezetét. Az *emlékezet* szinte sajátos műfaja: prózában írt elégia, mely a hozzája közelálló, többször csak szűk körben ismeretes kedvesei elvesztén fakad. Művészete abban áll, hogy irántuk az olvasók szélesebb rétegében is érdeklődést tud kelteni. Mert nem életük elmondásával, hanem nagy gondolataival, érzelmeinek bensőségével és előadásának emelkedettségével szól bennök. A kristályos tisztasággal kifejezett nagy gondolatoknak egész gyűjteményét lehetne összeállítani belőlük. *Irénye emlékezetében* a száműzött gondolatait és érzelmeit rajzoló első rész különösen szép. Mindegyikből kiérezzük a szeretet nagyságát és őszinteségét, mely nagyítja a jót és nem látja a fogyatkozást, de a szeretet túlzását szívesen megbocsájtjuk, mert jól esik az íróval együtt megszeretnünk azokat, kiket ő is szeretett. Finom lelkének legszebb bizonyítéka az a gyöngédség, ahogyan róluk ír. Csillogó hasonlatok, képek, fordulatok teszik élénkké előadását s ez fokozza szépségüket, úgy hogy e dolgozatok a szép prózának valóságos mintái.

De legtartalmasabb, legnagyobb és legértékesebb prózai műve Szemerének ez időből az *Utazás Keleten*, mint pályája kezdetén is legértékesebb műve *Utazás a Külföldön* volt. 1857 áprilisában fogant meg benne a gondolat, hogy keleti útazásait megírja. A *Pesti Napló* tárczájában akarta kiadni, arra is gondolt, hogy akadhat kiadója is. Írt is ez iránt Csengerynek és Keménynek, de ez nem válaszolt, amaz bízta némileg. 1858-ban úgy ígérték, hogy Heckenast ívéért a rendes díjazástól eltérően 50 pfrtot ad. Ez a jó hír új munkakedvvel töltötte el. Mert 1857-től fogva egyre dolgozott útazásán, s bár hol buzgóbban, hol csüggedtebben dolgozott, elég gyorsan haladt és munkája nagyobbik felét, a törökországi utat, 1858 márciusában be is fejezte és mindjárt el is küldte Pestre *Székelynek*. Mivel azonban választ csak sokára kapott, félbeszakította műve írását. Csak a mikor megtudta, hogy a *Magyar Sajtó* szeptember 4-iki számában megindult munkájának közzélése, folytatta útazása leírását. 1858 októberében Heckenast azt írta neki, hogy 21 számban adván a törökországi útazás egy részét, a többi könyvben fogja kiadni, ha nem kér sokat érte. Roppantúl bántotta Szemerét, mert a *Sajtót* nem is küldték meg neki s így azt sem tudta, mi jelent meg, mi nem. De azért folytatta művét, mignem az 1859-től fogva rohamosabban bonyolódó politikai események egészen

félbe nem hagyatták vele. Azután pedig megakadályozta őt a befejezésben betegsége.

Szerencsére e csonkán ránk maradt munkájából csak kevés hiányzik: Görögország nevezetes helyeinek leírása Athéneken kívül. Két testes kötetet tesz ki így is a mű. Aggodalommal fogott bele. Természeti és művészeti szépségekkel teljes világot akart leírni és érezte, hogy a legjobb leírást is csak az értheti, ki a vidéket beúta. Sok útleírást olvasott maga is, de az egyik pontos volt és száraz, a másik költői és nem hű. Érezte, hogy képek volnának szükségesek, melyek mellett nem kellene túlságosan részletezőnek lennie és mégis jobban megértenék. Az útleírások e Scylláját és Charybdisét Szemere elég ügyesen kerülte el. Nem igen részletez, kivéve talán Athén leírását, s mégis elég hű képeket rajzol. Élénk képzelő tehetsége nagyon javára volt e tekintetben és helyes érzéssel mindég ki tudta válogatni a jellemző vonásokat. Szerencséje volt az is, hogy 1850-ben még friss benyomásai alapján megírta műve jó részét; azután pedig szorgalmasan elolvasgatótt minden tárgyához tartozó úti művet, tanulmányozta Török- és Görögországok történetét, sőt a Koránt és a keleti költőket is.

Műve valóban alapos munka, sőt a Törökországról szóló részhez fogható, mely oly érdekes és bő felvilágosítást nyújtana a török népről, vallásáról, jelleméről, szokásairól, ma sincs irodalmunkban. Görögországról már többet tudunk; de oly bámulatosan úde és élénk leírásunk Athenről maig sincs, melyet Szemere ad. Ez művének legszebb része. Vetekedik vele a Hunyadi Jánosról szóló rész, mely egyébként a *Budapesti Szemle* megnyitó cikke volt (1858), s mely méltán sorakozik minden tekintetben az emlékezetekhez.

E komoly részeken kívül könnyedebben írja meg a sok jellemző dolgot a törökök életéből; élénken rajzolja ünnepi és köznapi életmódjukat, szokásaikat, a dervisek bámulatos önsanyargatásait, a Mekkába zarándokló zajos és színes indulását, sőt a törökök belső családi életét is, névadó, lakodalom és halotti szokásaikat; megragadó képekben festi a természet szépségeit, melyekért valósággal rajong maga is. Mint ahogy boldog gyermekkorában a geszti hegyen, az Avas aljában, a Kárpátok bércei között megszerette a természetet, úgy tudja élvezni most is csodás szépségeit a mindég derült ég alatt, az Aranyszarv pompájában, az Archipelagus szigettengerében, még Görögország kopár hegyein is. Ki is emeli a török nép szeretetét a természet iránt, mint követendő példát. Nem mint száműzött írja művét; hanem mint bűjdosó, ki családja pusztulása után megy világgá, keresve a vígasztalást, a feledést. Ez allegorikus kép csak; kiérezzük belőle annak a fájdalomnak nagyságát, mely a hazáját vesztett honfi szívében dúl. Az új meg új benyomások ugyan enyhítenek rajta, de végképp megszüntetni nem tudják. Egy megható, bús akkord hangzik ki az egész munkából s mint uralkodó vonúl végig az egészen.

Az *Utazás Keleten* után Szemere írói ereje elmorzsolódott a politikai cikke és levelek írásában. Amazokat németül, francziául vagy angolul írta s inkább a politikusra fontosak. Levelei igen változatos hangúak és tartalmúak. Szemere szeretett levelezni, szerette kibeszélni magát a hasonló gondolkozásúakkal. Különösen *Vukovicssal* és *Rónay* Jánossal váltott több levelet; de emigráns társai közül többekkel

is, míg el nem haltak vagy el nem hültek iránta. Sok jellemző adat van e levelekben, az emigráció történetét sokképpen világítják meg. Irodalmi szempontból gondos és szabatos stílusokkal válnak ki; kettő pedig közülök, a Szemere Györgyhöz meg a Szemere Miklóshoz írott, a legszebb magyar levelek közé sorolható. Írt Szemere a nagy közönségnek szánt leveleket is. 1858-ban hat levelet küldött a *Pesti Napló*-nak a párisi irodalmi, művészeti és társadalmi viszonyokról. Folytatni is akarta ezeket, de a *Naplót* épp ekkor szüntette meg a hatalom két hónapra. Értékesebbek az 1862-iki londoni világkiállításról szóló *Londoni levelek*. Szellemének utolsó fellobbanásai ezek. Mély gondolatai, kápráztató tudása, érett és tökéletes előadása mintha csak azért ragyognának oly erős fényvel, — hogy annál jobban világítsák meg azt a mély és fájó sötétséget, mely nemsokára ezt a szellemet körülfogta.

Értékes Szemere *Naplója* 1849. aug. 24-től egészen 1861. végéig. Ha napról-napra nem rendszeres is, de mégis elég pontos. Nem a nagy közönségnek szánta, de annak is érdekes, noha éppen intimitásai adják meg becsét. Egy mélyen érző, mélyen gondolkodó lélek őszinte megnyilatkozását láthatjuk benne, s bár tudjuk is, hogy a futó benyomások, a sebtiben odavetett ítéletek nem szolgálhatnak történeti forrásul; de élénk tárulnak egy léleknek vergődései, a ki vakon hisz a maga igazában és vallja és hirdeti azt minden szenvedés között is. A *Naplót* irodalmi színvonalra emeli előkelő izlése, mely soha sem feledkezik el magáról, nemes és szabatos stílusa, a mely egy helyen sem válik pongyolává. Sőt vannak részletei, melyek a napló megszokott kereteiből magasan kiemelkednek. Csak a III. Napoleon korabeli Franciaország jellemzésére mutatok rá például. (*Naplóm*, II. 63—74.)

Szemere Bertalan egész írói munkássága arról győz meg, hogy legtartalmasabb írónk közül való. Soha sem felületes, jó szemmel és beható értelemmel tanulmányozza tárgyát; soha sem léha, egy-egy szellemes ötletért nem áldozza föl alaposságát; nem nehézkes, mert a fásztó tanulmányból nem árul el semmit. Ezért meglepődünk s bámulva kérdezzük: hogyan és mikor tanulta ezt meg ezt, — hiszen ez mindent tud.

Nemcsak a száraz tényeket ismeri, behatól a dolgok mélyébe és eszméket és gondolatokat érlel a fogékony lelkekben. Irodalmi műveltsége is széleskörű. Ismeri nemcsak nagyjából, hanem behatóan a mi irodalmunkat. Ime egy finom és találó megjegyzése ennek bizonyítására:

„Általában a humor, a magyar nép ez alaphangja, nincs az irodalomban eléggé képviselve. Itt-ott sugárzik ki Petőfi írásaiból, ki valóságos nemzeti és népköltő, de a lírai szállongásban annak csak kivételesen van helye. Aranyban is van nyoma, Tompában ritkán, inkább Vörösmartyban, midőn ő nép — és nem keleti költő. Csokonayban szinte, ki legelső járt azon téren, melyen utóbb Petőfi oly nagygyá lőn.“¹

Ismeri történeti irodalmunkat is, s erre is tesz egy találó megjegyzést; ismeri a klasszikus írókat, idéz sokat belőlük; ismeri a francia, német és angol irodalmat is, ebből főként szívesen olvassa Maculayt. Még meglepőbb esztetikai képzettsége; a művészetnek minden

¹ *Naplóm* II. 31.

ágában felfogni és meg tudja ítélni, mi a szép. A londoni levelek legtöbbje valóságos művészettörténeti tanulmány. Kivált a festményeket tudja méltatni a hozzáértő alaposágával.

Ifjú korában a bécsi képtárban fejlesztette ízlését. Később Pesten tevékeny részt vett a műkiállítások megállapításában. Igaz, művészetünk még nem volt; de előbb tanulni kell, aztán teremteni, — hirdette Szemere és ezért várt sokat a műkiállításoktól. Tanulásra a legjobb alkalomnak tartja a londoni kiállítást, melyben mintegy 6000 műdarab volt összegyűjtve. Merész elhatározással fog neki, hogy megismertesse honfitársaival az ott látható remekeket. S feladatát meg is oldja. Legelőbb és leghosszasabban az angol művészeket jellemzi, főként Hogarthot, ki az a képírásban, mi Shakespere a költészetben; kiemeli Turner tájképeit, bár túlzottnak tartja azt a dicséretet, melylyel bámulói elhalmozták. Rövidebben végez a többi népek művészetével, mivel úgy tartja, hogy ez ismeretesebb nálunk. Legnagyobb örömmel üdvözli a résztvevő magyar művészeket, kiket azért nem dicsér feltétlenül, sőt szigorúan megítél, hogy okuljanak és pályájukon a tökéletes felé törjenek. Az oktan dicséretre felhossa Ferenczy példáját, kit azzal öltünk meg, hogy fölöttébb dicsértük. Fejlődő művészeinknek tanulniok kell, de ne utánozzanak. „Nézzük meg, hirdeti Szemere, mi szép, mi jó van az angol, francia, olasz, német iskolában, hanem válván művészekké, maradjunk nemzeti, formában kozmopolita a művészet, de tárgyában helybeli s nemzeti kell, hogy legyen; tekintsünk végig a világ nemzeteinek történetén s látni fogjuk, hogy iskolává fejlődött művészetet csak azon nemzetek alapítottak, melyek nemzeti saját típusaikat hiven megőrizték.“¹

E nemzeti vonást nem győzi eléggé kiemelni s elárulja fölfogását a művészetről. A klasszikus művészet utánzását elítéli, mert ma hidegnek találjuk világukat és nem érdekelnék többé a nimfák és faunok. Az életet keressük a művészetben, de nem úgy, a mint van, poézis nélkül, hanem megszépítve. Tehát sem az ideálizálás, sem a realizálás nem elégít ki; hanem a kettő együtt. A tökéletes művésztől így ír:

„Művész bizonyosan nem lehet, ki nem rajzol tökéletesen s nem színel igazán, és ki fényt és árnyékot oly olvadólag nem vegyit és osztályoz, mint maga a természet; de mindez mit sem ér, ha a képben nincs érzés, mely legyen kellemes, ha nincs benne az élet ize, sava, humora, ha nincs benne gondolat, mely legyen tiszta és mély.“²

Ki a művészetet így fogja fel, — művészetre törekszik a saját körében is. Hiszen az író is művész, kinek különösen kettőre kell ügyelnie, a formára és az előadásra. Szemere ügyelt is mindkettőre, tudatos művész volt, ki Naplójában a belső formára, a szerkezetre vonatkozóan ezt írja:

„Fájdalmas a munka, míg fogamzik, míg alakúl, míg az egésznek tervét elmémbe kifőzöm, mert én minden munkánál hármát tudok előre: elejét, közepét vagy az átmenetelt és végét. Minden jó munkának szabatosnak, haladónak kell lennie, mint egy epigramnak, vagy mint egy drámának. Az olvasó, ha nem érti is e belső formát, de érzi ösztönileg, bár kevés tudna magának róla számot adni.“

¹ Munkái V. 250.

² Munkái V. 222. — Bővebben kifejti e gondolatot u. o. 274—278.

Épp ily gonddal ügyelt Szemere az előadásra is. Gondja oly nagy volt, hogy még egyszerű leveleit is átnézte és átjavította, mielőtt kezéből kiadta. Verseit rendszeren hosszabb idő után újra elővette és javíthatott, simíthatott rajtuk. Kétségtelen, hogy ha versei megjelennek és kellő kritika föltárja alak- és nyelvbeli fogyatékoságukat, Szemere e tekintetben is nagyot haladt volna. Prózai előadása csaknem kifogástalan. Mindég szabatos mondatai megalkotásában és mindég kezeügyében vannak a megfelelő kifejezések. Gondolatait tömötten és lehető röviden igyekszik kifejezni; szereti az ellentétes mondatokat, melyek a numerózus stílus példái bátran lehetnek. De egyéb stílusbeli szépségektől sem irtózik; sőt minden takarékosága mellett is sokszor pazar kézzel hinti a képeket, hasonlatokat, úgy hogy ezek néha szinte érzelmei rovására vannak. Néha finomkodik s ilyenkor egy-egy idegenszerűség, főként latinosság csúszik ki tolla alól; néha tömött akarván lenni, zavarossá lesz, néha, de csak ritkán, pongyola módra el-elhagyja a névelőt. Ezek mellett azonban bőven kárpótól egyéb sajátságaival; kivált az ilyen bizarrnak látszó gondolat kifejezésére igen alkalmas rövideggyel: „Hunyadi János nem lett király; fia lett azzá. Mint illik, hogy a gyermek kisebb maradjon apjánál”.

Szemere nyelve kifejező és folyamatos; tiszta és magyaros is. Szavait immár jobban megválogatja és nem hajhássza a nyelvújítás korcsalkotásait, mint idehaza tette. Néha ő is alkot egy-egy szót, de helyesen, úgy, hogy alig tűnik föl. Nyelvézéke külföldön mintha erős-bödött volna.

Mindent összefoglalva ismételtük tehát, hogy Szemere prózai művei nemcsak a legértelmesebbek közé tartoznak, hanem formájukkal és külső szépségükkel a magyar széppróza valóságos mintái.

Dr. Kiss Ernő.